

El Pirineu, un paisatge cultural que cal preservar

Recuperar una consciència ancestral del valor de la nostra natura pirinenca

És interessant enfocar els països pirinencs, és a dir el Pirineu, des de la perspectiva de dos conceptes, *natura* i *cultura*, perquè els dos termes per mi estan interrelacionats. Si partim de la premissa que tot el món que ens envolta és per a la humanitat un element cultural, la natura representa el vessant naturalista d'aquest concepte. L'una i l'altra s'entrecreuen i ens donen un paisatge que ens porta emocions i riquesa ambiental i vegetal, sentiments i contrastos, identificació i identitats, és a dir cultura en el sentit més ampli, perquè ho engloba tot.

Potser és tòpic el fet de creure que els ambients de la muntanya no han canviat fins a arribar el segle XIX, però cal fer notar que el rastre humà, és a dir *civilitzat* que hem deixat als territoris de muntanya, han estat consignats des de temps immemorials. Nosaltres, vull dir els nostres avantpassats, hem treballat el territori, és a dir la natura per la nostra supervivència i l'hem modificat en la mesura que podíem, tot el que hem sabut i ens han permès les nostres habilitats, coneixements científics, industrials, comercials, i sempre hem cregut que era un element al nostre servei i complementari de la nostra vida. Convençuts que estàvem per sobre de la natura, que existia com a rebost de la nostra existència i com font de riquesa inesgotable al servei dels humans. I aquesta apreciació ha estat ben marcada, també al Pirineu.

I poques vegades hem pensat que la natura, de la qual hem gaudit i hem gastat per viure, era una font cultural que teníem a l'abast i de la qual podríem fer un company de viatge si sabíem mantenir un equilibri prou ecològic i sostenible que ens donés una estabilitat emocional, és a dir, un ensenyament cultural per a la nostra subsistència dins aquesta ecosistema que ens ha fet costat durant els temps de la nostra vida. I som nosaltres que hem intervingut la natura no com a viatger i acompanyant nostre, sinó com un esclavatge al nostre servei.

Alfred Pérez-Bastardas,
historiador,
vicepresident
de la Societat
Catalana d'Estudis
Històrics, membre
del Grup de Recerca
de Cerdanya, de
l'Associació Llibre
del Pirineu i del
Col·lectiu Alt Pirineu
i Aran

Ara d'aquests coneixements, d'aquesta visió humana del Pirineu, treballada pels segles, però sobretot els darrers dos-cents anys, n'hem confeccionat un paisatge (cultura més natura) que ens dona la mida del nostre coneixement i civilitat, vull dir de la nostra responsabilitat, ja que de com anem deixant aquest paisatge cultural pirinenc les generacions futures tindran més o menys possibilitats de conèixer-lo i mantenir-lo.

I parlem de l'evolució del paisatge pirinenc, dels diferents resultats segons les comarques del Pirineu. No és el mateix el Pallars que l'Urgell i menys encara la Cerdanya que el Vallespir, o el Capcir que el Rosselló, els Pallars que la Ribagorça, ni l'Aran. Per què? Quines diferències hi ha? En podríem enumerar algunes: capitalitats emergents unes, caps comarcals importants d'altres o sense aquestes característiques, i és clar també un turisme actiu, important, que s'ha abocat a fer-hi cases, a construir-hi apartaments i edificar urbanitzacions prou importants per deixar els nuclis dels pobles antics en minoria, fins a canviar-hi les relacions humanes, i desbordant els límits d'integració de cada poblament antic. I després el fenomen del turisme desbordat en algunes comarques, com l'Aran, la Cerdanya, a part Andorra, i el problema de la integració d'aquesta economia potent en la cultura pirinenca i el paisatge cultural, amb la nova indústria de l'esquí, principalment. Potser es pot dir que les comarques del Pirineu no s'han pas desenvolupat igual de la banda francesa que de l'espanyola.

Si no som conscients de la pressió que exerceix el turisme en tot el paisatge cultural, és a dir tant en l'hàbitat geogràfic, l'urbà, però també en l'entrellat econòmic, patrimonial i en la cultura tradicional, és a dir agrari i ramader, i els autòctons només hi saben veure la seva preferència de negoci turístic, la degradació d'aquest espai pirinenc com a paisatge integral anirà més cap a la seva degradació que no pas cap a la supervivència dels valors tradicionals de les comarques rurals, si és que en queda alguna.

Com diu Joan Nogué, caldrà tenir "consciència del paisatge" perquè "el paisatge és un indicador excel·lent per valorar el nivell de cultura, de civilitat i d'urbanitat d'un territori, a qualsevol escala" (Nogué, Joan. *Paisatge, territori i societat civil*. Edicions 3/4; 2010, pàg. 147).

El catalanisme col·lectiu i el paisatge cultural

El moviment sociocultural i polític que va generar el catalanisme va entendre, fins i tot abans de tenir consciència de ser un conglomerat de classes socials i d'associacions que ha arribat fins avui dia, que la cultura del món rural era part integral de les essències catalanes, si més no perquè el país estava impregnat d'un paisatge que el marcava i sobretot perquè l'hàbitat d'aquest territori tenia ja consciència i identitat pròpia al llarg de la història, i tot aquest pòsit era part integrant de la Catalunya que el moviment catalanista anava descobrint a mesura que recorria la seva geografia i prenia consciència reivindicativa d'un passat històric sempre lligat als fonaments de la serralada pirinenca.

Per això fou tan important que els geògrafs i els etnògrafs, els científics del món excursionista, els folkloristes, els antropòlegs, els historiadors, els arqueòlegs, els lingüistes, els literats, els arquitectes i els estudiosos de les arts, els que volien conèixer el país, comencessin les recerques, i d'aquest procés van néixer els centres excursionistes, els orfeons i

esbarts, les acadèmies científiques que van intentar organitzar sistemàticament aquestes investigacions. En aquest sentit, els membres dels grups excursionistes, els estudiosos universitaris també volien donar fe d'un país que despertava amb la Renaixença i amb la consciència de descobrir que tot aquell sentiment catalanista forjava alhora un moviment sociopolític que anomenem catalanisme. Només calia donar-hi formes polítiques, i amb això s'esdevenia que qualsevol projecte tenia una translació dins dels nous partits polítics que sorgien, però també dins dels grups catalanistes i autonomistes, socialistes o republicans que entroncaven amb un esperit de catalanitat que expressava la nova fe en l'articulació de fer un país nou, amb la renaixença de la llengua catalana i el reconeixement de saber-se nacionals catalans.

Tot aquest procés va portar milers de persones a les nostres comarques, sobretot del Pirineu, on van trobar tot un patrimoni romànic (monestirs com Marcèvol, Serrabona, Cuixà, Canigó, Elna, etc. o esglésies, pintures, frontals d'altar, retaules, cristis, majestats, etc.) que fins aleshores desconeixien, i allí estava guardat de segles. I això també calia inventariar-ho i sobretot guardar-ho adequadament en els museus que també començaven a fundar-se (Vic, Girona, Barcelona, la Seu d'Urgell, Lleida, etc.)

El gran moviment cultural català del segle XIX i XX fou alhora també la porta d'entrada del catalanisme com a fenomen d'autoafirmació i reconeixement de la identitat nacional catalana. I els que aleshores van recórrer tot el país pirinenc, les seves muntanyes i les seves valls ho consideraven com un esforç patriòtic, com un servei al país, i com una manera de comprendre el país.

Un cop aquests treballs es van anar consolidant empesos per institucions com l'Institut d'Estudis Catalans, la Facultat d'Arquitectura de la UB, la Junta de Museus de l'Ajuntament de Barcelona i els centres excursionistes, sobretot el CEC, les troballes i els estudis portats a terme van esdevenir clau per saber el nostre patrimoni comarcal, i es va prendre consciència que aquests tresors havien de ser divulgats, explicats, ensenyats (retratats, dibuixats, estudiats, etc.) per tal que tothom prengués consciència del que teníem i del que podíem gaudir i ensenyar.

Però a la vegada dins d'aquests moviments també hi anava inclòs el coneixement territorial del país, de les nostres muntanyes i valls, de les planes, dels llocs recòndits del Pirineu, dels rius i llacs i dels pics muntanyencs, etc. Entrava en joc, doncs, una política de conscienciació comarcal, de coneixement de pobles i poblats amb tot el que tenien d'història i de valors artístics i patrimonials. El procés no es va aturar i en van sortir guies excursionistes, i amb tenacitat es van elaborar estudis de vegetació i van fer la grandiosa tasca de recol·lectar milers de plantes i flors i d'estudiar la vegetació de tants indrets on tan sols hi havien estat abans els pastors i els invasors, els pagesos i els ramaders... amb troballes de plantes pirinenques autòctones. Per aquesta tasca em vénen al cap els noms de mossèn Norbert Font i Seguí, la família dels Bolós –un d'ells va herboritzar la vall d'Eine–, Pius Font i Quer, Cadevall, els Salvador, Miquel Bernades de Puigcerdà, l'abat Pourret, el canonge Jaume Almeda, o Estanislau Vayreda, que va publicar el 1881 un *Catàleg de la flora de la Vall de Núria*, sense citar els naturalistes, botànics, biòlegs i geòlegs contemporanis Ramon Folch, Jaume Terrades, J. M. Mallarach, etc. Entremig, els

estudis de les comarques catalanes va tenir una vital importància per definir-les i estudiar-les; es van fer monografies de totes per fer un mapa comarcal català (Pau Vila, Carreras i Candi, etc.).

La coneixença d'aquest paisatge cultural i vegetal fou precisament la que ens donà consciència que el país havia estat i era encara una pàtria europea d'ençà l'edat mitjana, amb una cultura i unes llengües que ens arribaven a través dels moviments literaris dels darrers tres segles i que aleshores començaven a ser reivindicades àmpliament gràcies als moviments sociopolítics desvetllats des del romanticisme, la Renaixença i el catalanisme social i polític. D'altra banda, el moviment catalanista des de primers de segle xx, amb Solidaritat Catalana, la defensa de la llengua catalana i la història, van fer possible una consciència nacional que lligava història i llengua, dret català i institucions, paisatge i cultura, fenòmens que s'anaren desenvolupant a través de la descoberta i alhora de la força que té el territori, la seva geografia i el lligam entre població, llengua, paisatge i història.

Per tot això, no ens pot estranyar que una part importantíssima dels nostres literats, estudiosos del territori, excursionistes o simplement interessats en la divulgació del país hagin dedicat els esforços a descriure les seves impressions, els seus viatges i descobertes o simples relats del seu pas per indrets prou desconeguts com ho fou el Pirineu. I és que el Pirineu, en aquest cas el Pirineu català, ha estat per nosaltres el segment identitari i el nucli forjador medieval de la identitat catalana i en ell hem volgut forjar mite i realitat. Aquesta amalgama ha obert el camí per reivindicar el que els nostres ulls poden contemplar del Pirineu i també de tota la geografia catalana, tot avaluant que ens identifiquem amb una manera d'entendre aquest paisatge lligat a l'àmbit cultural, a un llenguatge suggerent i determinant geogràficament per arribar a fixar en el nostre imaginari col·lectiu el que creiem que és el nostre país, la nostra comarca, els indrets on anem i estem.

El conjunt ens dóna una imatge sociocultural i paisatgística que determina la nostra identificació com a grup humà; i cada indret té unes pròpies categories determinades. Per això quan reivindiquem les identitats pirinenques, quan una muntanya, sigui el Canigó, el Puigmal, el Tagamanent, Montserrat o el Pedraforca, ens fes de símbol, i identifiquem també una manera de viure, de ser, de fer i de conèixer. Aquí rau la nostra identificació entre el que veiem d'un territori i el que recordem del nostre pas o de les nostres vivències llegides o viscudes. Joan Nogué especifica que els orígens de la nació es buscaran a la muntanya als Pirineus (i concretament al Canigó, o el Puigmal amb Núria, perquè com diu Joaquim Nadal "quan va néixer Catalunya, Núria ja existia"), i les muntanyes també, i serà també una muntanya (Montserrat) que es convertirà en el símbol per excel·lència de la pàtria catalana (opuscle citat, pàg. 50). El catalanisme recollirà la mística de la muntanya, però també la força moderna del Pirineu com a element de l'imaginari col·lectiu com a idea clau per a una idea de pàtria i de cultura. I és el Pirineu la referència per trobar-hi els nostres avantpassats i el nostre fonament cultural, dins l'imaginari col·lectiu. En definitiva el catalanisme tindrà com a marc muntanyes del Pirineu i d'altres punts claus paisatgístic i aquestes referències esdevindran mítiques per fer arrelar la nostra identitat a la terra, al territori. Entre els segles xix i xx el moviment catalanista estarà lligat principalment a la

mntanya, als Pirineus. El paisatge que ens marcarà quedarà fixat, molt abans que s'iniciï el turisme de masses, fenomen que poc o molt l'anirà deformat. I és que les massificacions en els entorns naturals no ajuden a protegir ni a assimilar. Per això és important la pedagogia en aquest camp. Patrimoni i consciència històrica, paisatge i civilitat, control i propaganda o si voleu turisme cultural amb un desenvolupament sostenible, tot i que en molts llocs ja s'ha fet tard. Potser la crisi ha servit per estancar la reurbanització de zones com la Cerdanya.

El llibre de muntanya com a expressió d'una realitat que sembla fugissera però que és perenne en els nostres records i en el nostre imaginari col·lectiu

Potser no tenim prou consciència de com la divulgació d'aquest paisatge cultural del Pirineu (de vegetació i cultura) ha pervingut per a nosaltres a través del que se'n pot dir llibres de muntanya. Vull enumerar alguns exemples que al meu parer són indicatius del que em sembla una evidència: el llibre de muntanya ens ha introduït en el paisatge muntanyenc, però també en la cultura pirinenca, i en els valors que aquesta identitat representa en la nostra cultura, en part com a mite, en part com a referència històrica, i també com a vella imatge fugissera que calia recrear i guardar.

I fins avui aquest llibre de muntanya ens ha aportat les claus del que representava dins la cultura catalana el sentiment pirinenc dels seus habitants, però també de com veiem nosaltres aquest paisatge canviant per la nostra acció, de tal manera que si bé per un cantó el volem preservar, per l'altre intervenim en el seu desenvolupament forçat.

Per tot això l'acció humana dins del paisatge ha revisonat la nostra manera de veure'l i l'ha remodelat; ara en demanem la sostenibilitat i el control per tal que la cultura que ens ha arribat no desaparegui, uns valors que a la llarga serien en detriment cultural general. Personalment voldria aquí recollir alguns llibres que m'han estat clau per explicar aquests punts de vista que d'una manera desordenada us he volgut explicar. Sense un ordre de prioritats, sinó tan sols a mesura que em vénen al cap, i deixant a banda les guies excursionistes que tothom coneix, voldria esmentar els que a mi m'han servit com a exemple del que he exposat; alguns són molt poc coneguts, potser difícils de trobar però són els que a mi m'han agradat. A part els grans transmissors de coneixements cerdans com els oferts per Albert Salsas i Emmanuel Brousse, tenim els llibres de Josep M. Guilera amb el seu *Carnet d'un esquiador (1931)*, *El Pirineu a trossos (1958)*, *Excursions pels Pirineus (1959)*, i *Unitat històrica del Pirineu (1964)*; també el de Manuel Anglada *Vint-i-cinc anys a Llivia*, o els de Rafel Gay de Montellà *El llibre de Cerdanya*, i el de Josep M. Junoy *El gris i el cadmi (1926)*, ens expliquen vivències d'un tros del Pirineu, i ens l'interpreten, de com eren abans i ara, és a dir en el primer terç del segle xx, però també ens evoquen aquesta noció representativa que el Pirineu ha tingut en nosaltres.

D'altres són exponents i estudis sobre *L'excursionisme científic (1994)* de Jordi Martí i Henneberg, així com els grans *Excursionistes recordats (1996)* de Josep Barberà, i a mesura que passen els llegendaris pirineïstes que ens van ensenyar tant del Pirineu ens vénen els noms d'Artur Osona, de mossèn Cinto Verdaguer amb totes les obres de prosa i poesies pirinenques amb el gran cant *Canigó*, o els llibres d'excursions i de viatges, o el

de Joan Maragall enamorat del Pirineu proclamant que és la pàtria medieval, o el de Juli Soler i Santaló, sense deixar-nos Cèsar August Torras i Ferreri i la seva col·lecció de guies verdes del Pirineu català, un repàs exhaustiu de la serra catalana, que no ens cansarem mai de consultar. I no cal dir, el llibre *Els Pirineus Maleïts* de Francesc Roma i Casanovas, i sempre a la mà l'estudi de Pau Vila *La Cerdanya* (1926) un clàssic que descriu un Pirineu cerdà que se n'ha anat...

Tanmateix ens cal mencionar la recol·lecció lingüística portada a terme per Antoni M. Alcover en el seu *Dietari de l'excursió filològica de 1906*, i evidentment el gran diccionari de la llengua català, valencià, balear. Igualment ho van fer Rubió i Ors i Marià Aguiló, recollint dins l'historicisme romàntic les llegendes, el parlar muntanyenc, el patrimoni, juntament amb arquitectes com Josep Pijoan, Domènech i Muntaner, Puig i Cadafalch, amb les seves missions i viatges arqueològics sobre el patrimoni fetes entre 1906 a 1923 quan la Mancomunitat de Catalunya va aconseguir salvar les pintures romàniques de la vall de Boí, avui al MNAC; o és clar, els estudis i investigacions dels dos Gudiols, Emili Gandia, Joaquim Folch i Torres i els fotògrafs com Adolf Mas, els germans Roig del CEC, etc. I si llegim el seu butlletí, hi trobarem les descripcions pirinenques no solament d'excursions sinó també de la vida al Pirineu i en el món muntanyenc, en definitiva una revista d'alt interès científic, sociològic, etnogràfic i geogràfic, és a dir d'un paisatge cultural.

Quants i quants llibres parlen de la muntanya encara que sigui com a rerefons d'experiències i història viscuda; els *Records de la darrera carlinada* de Marià Vayreda (1898) o Narcís Oller amb la seva *Pilar Prim* (1906), i també de la Biblioteca Selecta els llibres que ens parlen de les valls i les comarques pirinenques (Camprodon, Torelló, Garrotxa, Ripollès, Berguedà, etc.).

Hi ha també una mena de llibres descriptius de grans gambades pirinenques a redós del modernisme literari, com després vindran del noucentisme; citem els de Carles Bosch de la Trinxeria amb aquell *Records d'un excursionista* (1887), i unes quantes novel·les de caràcter costumista emmarcades en l'ambient muntanyenc com *Pla i muntanya* (1888) i *post mortem* es van publicar *Visions de l'Empordà* (1953), *Visions del Pirineu* (1953), *Canigó* (1913), etc.

Algunes obres tenen, però, la consideració de memòria personal emmarcada en llocs concrets del Pirineu i que són fruit d'estades a voltes en circumstàncies difícils; esmentaria un llibre molt desconegut d'un autor soci del CEC que es deia Joan Cardona, *L'Os Blanc i altres històries de muntanya* (1953), fruit de la Guerra Civil espanyola, quan Cardona ajudava a passar refugiats i exiliats cap a Andorra i França. Per mi és un llibre molt entranyable i és, encara que no ho digui una biografia de l'autor, que ja mort li fou publicat pels seus amics, els seus articles en un llibre d'homenatge.

També hi podem incloure en aquesta sèrie el llibre de Pere Ribas i Folguera *Des dels estanys de La Pera*, i encara el de Jaume Massó i Torrens *Croquis Pirinenc*, del qual es van fer quatre edicions (1896, 1903, 1921 i 1947), i cal anomenar també Joan M. Guasch amb el seu llibre de poesia *Pirinenques* (1910). I ara algunes editorials s'han llençat a editar els llibres de pirineïstes catalans i estrangers que quedaven per llegir (Alta Fulla, Cossetània, Garsineu, Farell), amb Ceferí Rocafort, però també d'autors nous (Ed. Salòria,

Ed. Andorra), cosa que fa que el Pirineu sigui fruit encara del reclam constant lligat al nostre sentiment històric. I no em vull deixar el llibre de Pep Coll *Històries i llegendes del Pirineu*. No podem citar-los tots, ni autors ni llibres. Com gran és la gran serra pirinenca, també ho és la bibliografia que se'n fa ressò. No puc, però, acabar aquest ràpid resum sense mencionar que fins i tot ara mateix s'ha imprès un llibre de relats muntanyencs per part de l'Associació Llibre del Pirineu, com a marca, i denominació d'origen, titulat *La Muntanya Escrita* (Salòria, 2015), textos de divuit autors que lluiten per mantenir l'esperit d'aquests països pirinencs i que sigui també un nou revulsiu, com també la creació del Col·lectiu de l'Alt Pirineu i Aran (APIA), que pretén ser un estímul per reivindicar la cultura i el patrimoni pirinencs. Que no es perdi la tradició, ni el llenguatge, ni el Tren Groc de Cerdanya, ni l'ànima pirinenca, que tant hem reivindicat des del segle XIX fins ara. I és clar, tampoc el valor de l'agricultura i la ramaderia. I tot això lligat al que Joan Maragall proclamava, quan escrivia que el Pirineu és "el tronc nacional que uneix", és a dir "la Nació Pirinenca" de la qual tots els catalans (almenys) tenim les arrels. Per això és tan important que s'escriguin les experiències i els coneixements que tots plegats anem fent de la muntanya, dels valors familiars i culturals que hi anem trobant, experimentant i descobrint en els records i vivències d'aquesta pàtria nostra comuna que és el Pirineu. Per això no ens pot estranyar que Verdaguer clogui el poema *Canigó* amb aquests versos d'èpica mítica:

"lo que un segle bastí, l'altre ho aterra
mes resta sempre el monument de Déu;
i la tempesta, el torb, l'odi i la guerra
al Canigó no el tiraran a terra
no esbrancaran l'altívol Pirineu".

